

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

V. ÉVFOLYAM.

1881.

JANUÁR — MÁRCZIUS.

I. FÜZET.

AZ ÉRTÉKELMÉLET

AZ UJABB ANGOL FELFOGÁS SZERINT. *)

AZ ÉRTÉK ÁLTALÁBAN.

1. Az érték fogalma.

A forgalomban, cserében jutunk először az érték tiszta fogalmához. Megtaláljuk ugyan más körülmények közt is, de csak úgy, ha azok viszonylatot képeznek, és így legalább eszmeileg cserére vezethetők vissza. Ha például valaki tűzvészben két dolog *A.* és *B.* közül csak egyet menthet, azt fogja választani, melyet értékesebbnek tart. E választás azonban összehasonlítást és így legalább eszmeileg cserét, vagyis viszonylatot föltételez. Az érték tehát viszonylat, mert bármely jószág értékét csak más jószágban tudjuk kifejezni. Így mondhatjuk, hogy *A* ugyanannyit, többet vagy kevesebbet ér mint *B*, hogy *A*-ért megkapom *B*-t, vagy azonkívül még valamit, vagy annál valamivel kevesebbet; de a nélkül, hogy valamely más jószághoz ne viszonyítanám, nem vagyok képes *A* vagy bármely más jószág értékét meghatározni.

Mennyire viszonyos fogalom az érték, legjobban mutatja az, hogy midőn e szót elvontam s látszólag abszolút értelemben használjuk, alattomban akkor is viszonylatot fejez ki. Így pl. midőn azt mondjuk, hogy valakinek vagyona nagy értéket képvisel, noha általános kifejezéssel élünk, mégis viszonylatot, cserét jelölünk, mert alapjában azt mondjuk, hogy az illetőnek vagyonáért sok más tetszés szerinti jószágot lehetne cserébe kapni.

Hogy viszonylatot jelölő fogalmakat elvontan s absolute is szoktak alkalmazni, arra elég példát találhatunk. Így e szó hatalom mindig csereviszonylatot fejez ki, a mennyiben e szóval az

*) T. E. Cairnes *M. A.* Some leading principles of political economy, newly expounded. London, Mac Millan, 1874.

erők bizonyos viszonyát jelöljük, s mindannak daczára használjuk elvontan és önállólag, noha senki sem lehet hatalmas magában, hanem csak más gyöngébbhez viszonyítva.

Az értéknek imént kifejtett természetéből következik, hogy általános értékemelkedés teljes lehetetlenség, jobban mondva: ellenmondás. Ha pl. *A* emelkedik *B*-hez képest, akkor *B*-nek hanyatlania kell *A*-hoz képest, de *A* és *B* nem emelkedhetik vagy csökkenhetik ugyanegy alkalommal egymás irányában. S a mi áll két mennyiségről, az áll többekről is. De ha a javak nem is emelkedhetnek vagy csökkenhetnek mind egyszerre egymás irányában, emelkedhetik vagy csökkenhetik a javak bizonyos mennyisége más javak irányában. Nevezetesen emelkedhetik vagy csökkenhetik a javak értéke az arany vagy ezüst értéke irányában, más szóval emelkedhetik vagy csökkenhetik a javak ára. S a míg a javak értékének általános emelkedése vagy csökkenése egyszerűen képtelenség, az utóbbi, t. i. a javak árának egyetemes emelkedése vagy csökkenése csakugyan gyakrabban fordul elő.

Az érték természetéből folyik még egy fontos következés. Ha két jószág értéke változást szenved, úgy az vagy arra vezethető vissza, hogy az egyik emelkedett, vagy arra, hogy a másik csökkent. Pl. tegyük föl, hogy a gabona ára fölment. A legtöbb ember csak a gabona megrágulásának fogja a magas árt tulajdonítani, pedig az értékváltozás eredhet onnan is, hogy a pénz olcsóbbá lett, tehát a pénz értéke lejjebb szállt.

Igen fontos az érték fogalmának ezen természetét szem elől nem téveszteni. Mert ugyanis eddig igen sok író az értéket a javak benső sajátságának tekintette, minő az anyagi tárgyaknál a hosszúság vagy sűrűség, holott az érték egy külső viszonylat, minő pl. két vagy több vonal egyenközűsége, két vagy több pont egyenlő színvonala. S ámbár igaz, hogy két vagy több vonal egyenközűsége ama vonalak bizonyos sajátságait s bizonyos egyenlőségét tételezi föl, a mennyiben esupán egynemű, egyenes vagy görbe vonalak lehetnek egyenközűek, s így az egyenlő érték is a gazdasági javak bizonyos egyneműségét tételezi föl, mindazonáltal mind az egyközűség, mind az egyenlő érték nem oly tulajdonok, melyek a dolgokban, a vonalakban vagy gazdasági javakban magukban előfordulnának, s következésképp nem oly tulajdonok, melyeket más tárgyakhoz vagy javakhoz való viszonyítás nélkül képzelni lehetne.

Az érték fogalmának szabatos kifejtése fontos azért is, mert azon tévedés, mintha az érték a javak benső sajátsága volna, sok tévedésre adott okot eddig a tudományban. Így a XVIII. századbeli francia oeconomisták és utánuk *Adam Smith* használati és csere értéket különböztettek meg, s az első alatt a javak hasznosságát, vagyis emberi szükségletek kielégítésére alkalmas voltát értették, és csupán csereértékkel fejezték ki ugyanazt, mit már az érték nevezete alatt kifejtettük. Ez értelmezés két nagy hibában szenved. Először összezavar két oly dolgot, melyek egymástól teljesen eltérő fogalmat képeznek, másodsor arra a tévhitre vezet, mintha a javak csereértéke és hasznossága közt valami benső és állandó összefüggés volna, úgy hogy azok csereértéke egyedül hasznosságuktól függne. E tévedést vezette *Adam Smith*, *Ricardot*, *J. B. Sayt*, sőt ujabban *Jevonst* is arra a tévedésre, hogy a javak értékét azok benső sajátságaiban keressék. Így alapította *Adam Smith* az értéket a javak anyagiságára és tartósságára, *Ricardo* az előállításukra szükséges munkára, *Say* és *Jevons* egyenesen hasznosságukra. *Mill*-lel kezdődik azon közgazdák sora, kik az érték fogalmát már tisztábban állítják elénk, de teljes világosságot csak követői *Cherbuliez* és *Chevalier*, *Fawcett*, *Cairnes* és *Thornton* kölcsönöztek az elméletnek. A német tudomány még ma is használja a hasznosság és csereérték téves megkülönböztetését.

Ezzel természetesen nem mondtuk, hogy a javak értéke semmi összefüggésben nincs hasznosságukkal. Hogy minő viszonyban áll egymással e két fogalom, azt a következő fejezetben fogjuk kifejteni.

2. Az érték elemei.

Az érték a cserében nyilvánul, s azért itt a csere indokaiban, vagyis azon körülményekben kell keresnünk az érték magyarázatát, melyek a cserét kívánatossá teszik és megvalósítják.

Minden érték először is keresletet képez, különben nem lehetne érte valamit cserébe kapni. De miért keresletet? Mert van bizonyos emberi szükséglet, melynek födözésére alkalmas. Szóval hasznos.

Másodsor minden kereslet kínálattal jár, és pedig egy szintén hasznos jószág kínálatával, melynek átengedése az illető részről áldozatot képez, a melyre nem szánna magát, ha a keresett jószágot minden erőfeszítés nélkül megkaphatná. Hogy tehát valamely jószá-

got cserébe adni lehessen, elkerülhetlenül szükséges, hogy annak megszerzése bizonyos fáradsággal járjon.

Tehát e két körülmény, hogy t. i. az illető jószág bizonyos szükségletet kielégítsen, s megszerzése bizonyos fáradsággal járjon — e két körülmény képezi az érték elemeit vagy föltételeit. Az első körülmény subjectiv, mely csupán a cseréből, egyéni felfogástól függ; a második objectiv, mert bizonyos anyagi, a cserétől egyéni szükséglettől egészen független föltételektől függ.

Ily anyagi körülmény, melynél fogva az értékes dolog csak áldozat árán szerezhető meg — kettő van. Az egyik a jószág korlátolt mennyisége, a másik a megszerzésére szükséges munka. E két körülmény a legtöbb cserében összeesik és egyet képez, a mennyiben a második fenforgása az első föltételezi, s az első hiánya a másodikat kizárja. A munka által előállitható jószág mindig korlátolt mennyiségben létezik csak, minthogy maga a munka is korlátolt. De másrészt mégis vannak javak, melyek korlátlan mennyiségben léteznek, és mégis csak bizonyos fáradsággal szerezhetők meg, pl. a víz folyamokban.

Igen gyakran majd a javak korlátolt mennyiségét vagyis ritkaságát, majd ismét az előállításukra szükségelt munkát állítják oda az érték közvetlen föltételéül. Pedig ezek — mint láttuk — csak a közvetlen okok. Az érték közvetlen oka egyrészt az illető jószág hasznos volta, vagyis a kielégítés, melyet a jószág nyújthat, a vágy, melyet ébreszt; s másrészt azon kényszerűség, melybe jutnánk, ha azt nem csere útján kellene megszereznünk. A cserélő igen keveset törődik azzal, vajjon az illető jószág korlátolt vagy korlátlan mennyiségben létezik-e, munkával állítottatott elő vagy másként keletkezett-e. A mi őt érdekli, az csupán a szükséglet, melyet kielégít, s áldozat, melybe megszerzése kerül.

Az érték e két eleme azonban nem gyakorol egyenlő befolyást annak alakulására. Rendes körülmények közt ugyanis nem a szükséglet nagysága, hanem a megszerzés nehézsége az, mi úgyszólván egyedül szabályozza az értéket. A kenyér az éhezőre, az orvos segélye a halálos betegre nézve bizonyynyal égetőbb szükségletet elégít ki, mint egy gyémánt ékszer a leghiúbb asszonynál, s mégis a kenyér, az orvos segélye kisebb értéket képeznek, mint a gyémánt ékszer, mert megszerzésük kevesebb áldozattal jár.

Vannak mindazáltal esetek, hol egyedül a szükséglet mérve

határozza meg a jószág értékét, nevezetesen akkor, midőn az illető jószágot csak kevés helyütt vagy épen egy embernél lehet megszerezni. Ellenségtől körülzárolt várban vagy vasuti vendéglőben, ha maga a hatóság nem intézkedik, minden jószág ára főleg attól fog függni, mily nagy az a szükséglet, melyet az illető jószágok kielégítenek, és pedig annál nagyobb mérvben inkább, minél kevesebb kézben központosulnak a javak. Egészen a szükséglet mérvétől fog függni a javak értéke, ha azok egy kézben fekszenek, szóval, ha azok monopoliuma teljes. Így pl. csupán a szükséglettől függ a dohány és szivarok ára ott, hol az állam e czikkeket maga gyártja és idegen dohány behozatalát egészen meggátolja.

De már ebből is látjuk, hogy a szükséglet mérve csak kivételkép, verseny híján, szabályozza az értéket. A legtöbb esetben a megszerzés nehezsége képezi a döntő elemet. S már itt találkozunk azon nagy közgazdasági tétel csirájával, melyet *Ricardo* állított föl először, és *Cherbuliez* és *Cairnes* fejtettek ki egész világosságában, hogy t. i. a javak értéke átlag a termelési költségektől függ. E tantételnél sok ugyan a megszorítás és kivétel, mint azt később látni fogjuk, de így is egy újabb bizonyosságát képezi ama sokszor félreismert s általunk már hangsúlyozott igazságnak, hogy nem a kereslet, hanem a kínálat a döntő momentum.

Ha a hasznosság szabná meg egyedül a javak értékét, akkor az értékesebb arany, ezüst hasznosabb volna, mint a kevésbbé értékes réz és vas, az értékesebb réz hasznosabb, mint a kevésbbé értékes vas. Az életben azt tapasztaljuk, hogy a leghasznosabb dolgok kevés értékkel bírnak, s viszont a legértékesebb dolgok csekély mérvben hasznosak. Így a levegő, víz stb. nagyon hasznos, de nem értékes, míg viszont a gyémánt értékes, de nem nagy mérvben hasznos. *Say* volt az első, ki *Smith* e nézetét: a hasznosság és érték viszonyát illetőleg, megtámadta, s az értéket a hasznosságba helyezte, de *Ricardo* már ismét visszatért *Smith*hez s őt követte. Kétségtelen, hogy a víz hasznosabb, mint a pálinka, a mi nélkül könnyen ellehetne a világ, s hogy a gyémánt nem oly hasznos, mint a kőszén, s az arany nem oly hasznos, mint a vas. Szóval az érték nem függ egyedül a hasznosságtól. Igaz, hogy ezzel szemben némelyek hasznosság alatt nem azt akarják kifejezni, mit a közönséges életben értünk, hanem valami új fogalmat, pl. a gazdasági jelentőséget. Így tesznek *J. B. Say*, *Roscher* és utjabban *Jevons*. Ily értelemben lehetne mondani, hogy a víz nem

hasznos, hol korlátlanul áll rendelkezésünkre, de hasznos a nagy városokban, hol vízvezetéki társulatok csak ellenszolgáltatás mellett adják. De akkor a javak hasznossága nem a kielégített szükséglet mérvétől függ, hanem attól, mit lehet érték cserébe kapni. S ez esetben egy posztó ruha ma kevésbbé hasznos, mint 100 év előtt, mikor drágább volt; a kenyér kevésbbé hasznos mezőgazdasági országban, hol sok a buza, mint iparos országban, hol messziről hozzák; sőt minden ipari javítás legjobb szállítja a javak hasznosságát, mert előállításuk kevesebb költséggel jár. Így alkalmazva, a hasznosság szó nem fejez ki mást, mint csereértéket, tehát egészen mást, mint a közönséges életben, s akkor csakugyan lehetne mondani, hogy a víz hasznosabb nagy városokban mint falun, a levegő hasznosabb a buvár harangja alatt mint a szabadban, a ruha hasznosabb volt régen mint ma, a kenyér hasznosabb iparos országban mint mezőgazdasági országban, s az iparcikkek hasznosabbak az ipar fejletlen korában mint előhaladott állapotában. S noha igaz, hogy a tudományos kifejezések sokszor eltérnek a közönséges nyelvszókástól, de erre úgy hiszszük, csak akkor van ok, midőn azzal a tudományos nyelvet gazdagítjuk s a fogalmakat tisztázzuk. Azért azonban, hogy egy fogalmat elcseréljünk s a többit összezavarjuk, e czállal bajos volna a közönséges nyelvszólástól való eltérést igazolni.

3. Az érték mérve.

(A kínálat és kereslet.)

A javak hasznossága és fáradságos megszerzése képezvén az érték föltételeit és elemeit, természetes, hogy ugyanezen mozzanatok gyakorolnak befolyást az érték nagyságára is. Minél hasznosabb, vagyis minél több és fontosabb szükségletet elégít ki valamely jószág, más szóval: minél jobban keresik, annál nagyobb lesz értéke. És minél könnyebben lehet hozzájutni, más szóval: minél inkább kínálják, annál kisebb lesz viszont értéke.

A kínálat és kereslet e törvénye oly természetes, hogy nem csoda, ha a legutóbbi időkig bővebben nem is foglalkoztak vele. A legtöbb esetben nemcsak olybá vették, mint a mely mindent megmagyaráz, hanem olybá is, mely maga semmi magyarázatra nem szorul. Senkit nem tartottak oly tudatlannak, hogy értelmét ne ismerné, vagy oly korlátoottnak, hogy erejét föl ne fogná. Valóságos

varázsigének tekintették és nem tudományos fogalomnak, melyet behatóan meg kellene fejteni. És innen van, hogy nincs közgazdasági tantétel, melyre többször hivatkoznának, és a melyet kevésbbé értenének, mint ép a kínálat és kereslet törvényét.

Még a legkiválóbb elmék, így *J. St. Mill* sem definiálta kellőleg e fogalmakat, habár alkalmazásukat legtöbbször jól kezelte, és a nem ismerésök által származott téves következtetéseket diadalmasan megczáfolta.

Vizsgáljuk mindenek előtt, mit kell e szavak alatt érteni. *J. St. Mill* szerint kereslet: a vásárló erővel párosult vágy bizonyos jószágot megszerezni (effectual demand); kínálat ellenben: azon javak összessége, melyeket más javakért cserébe felajánlunk. Szerinte az első: vágy, tehát szellemi tényező; a második: bizonyos jószág-mennyiség, vagyis anyagi tényező, úgy hogy a kettő közt, mint két különemű mozzanat közt, nem is képzelhető igazi összefüggés. *Mill* tévedése vezette a német tudósokat a további tévedésre, hogy a keresletben két külön elemet különböztessenek meg, a javak hasznosságát és a vásárlók fizetési képességét.

Mill tévedése azonnal világos lesz előttünk, ha elképzeljük a csere folyamatát. Egyrészt keresnek bizonyos javakat. Miben nyilvánul ez? A vágyban, melyet a javak bírása támaszt? Bizonyynyal nem. Mert hiszen akkor a koldus, ki palotákért és uradalmakért sovárog, szintén támaszthatna keresletet. Tehát miben? A vágy kielégítésére felajánlott javakban, vagyis anyagi dolgokban. A vágy maga nem képez keresletet, hanem csak a vásárló erővel párosult vágy. Szóval a keresletben szellemi és anyagi mozzanatok együtt működnek. Másrészt mit látunk a kínálatnál? Vajjon itt pusztán csak a felajánlott anyagi javak szerepelnek-e, és nem egyszersmind az a vágy, hogy azokért cserébe bizonyos más javakat kapjunk? Mindent összevéve tehát a keresletben csak úgy mint a kínálatban, anyagi és szellemi tényezők egyaránt járnak közre, és azért természetes, hogy egynemű, összehasonlítható és egymáshoz viszonyítható fogalmakat képeznek.

Az eddigiekből egy igen fontos tétel folyik, melyet egész világosan csak *Cairnes* formulázott, és a melynek ismerete mellett elkerülhetünk sok súlyos tévedést, melyektől még kiváló újabb tudósok sem voltak mentek. Minthogy a kereslet mérvét azon javak képezik, melyeket cserébe felajánlunk, és a kínálat mérvét ismét

ugyanazon javak, melyeket cserébe átadni hajlandók vagyunk — természetesen, hogy a kínálat és kereslet ezen összege, melyet egyes ember úgy mint egész nemzet támaszthat, csakugyan egy dolgot képeznek két különböző oldalról tekintve. Az egyik nem csökkenhet vagy nem emelkedhetik a nélkül, hogy a másik is ne csökkenne, vagy ne emelkednék. Minden változás, mely az egyiknél mutatkozik, szükségkép átmegy a másikra is.

Hogy világosabban lássuk a tétel helyességét, nézzük meg a csere folyamatát. Mindenki kínálatot támaszt abban, a mit maga termel, és keresletet abban, a mit fogyaszt. Egyszerű cseregazdagság mellett, miben fog tehát állni a kínálat más a javakért? A cserében felajánlott javakban. S miben fog állni a kereslet? Nemde, hogy ismét csak a más javakért cserében felajánlott javakban. Szóval, egy ember vagy közület összes kereslete és kínálata a legbensőbb és oly válhatlan összefüggésben áll, hogy azok közt semmi eltérésnek nincs helye.

E viszonyból folynak azon fontos és félreismert következtetések, hogy egy nemzet nem termelhet többet mint a mennyit fogyaszthat, szóval, hogy az általános tultermelés eszméje tudományos képtelenség; s hogy viszont egy nemzet sem fogyaszthat többet, mint a mennyit termel, más szóval nem hozhat be többet mint a mennyit kivisz. Egyszerű és mégis gyökeresen félreismert igazságok, melyekről részben már megemlékeztünk, melyeket egész teljökben azonban csak akkor fogunk megítélhetni, ha előbb a pénz, hitel és főleg nemzetközi kereskedelem elemeivel is megismerkedtünk.

A tévedések kútfeje egyszerűen abban rejlik, hogy a kereslet és kínálat tüneményei lényegesen különböznek egymástól, ha összegükben és egyes tárgyakra való irányulásukban tekintjük. Egyes tárgyaknál, pl. gabonánál, húsnál stb. előfordulhat, sőt rendszerint van is mindig eltérés kínálat és kereslet közt; és ebből jutottak arra a téves következtetésre, hogy az egy nemzet által támasztott összes kereslet és összes kínálat közt szintén lehetne eltérés. S ez mind onnan van, hogy a kínálat és kereslet fogalmát mindeddig mélyebben nem kutatták, és még azt sem vették észre, hogy ezen fogalmak más és más viszonyok közt mást jelentenek, más eszmekörre vonatkoznak, mint azt mindjárt látni fogjuk.

Kínálat és kereslet egyes tárgyaknál nem áll egymással belső összefüggésben. Itt növekedhetik az egyik, a nélkül hogy a másik

hasznló változást tanúsítana. A legtöbbször nem is egyeznek meg egymással. Hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban, s e változások megfelelő változásokkal járnak az árban. De mit jelent az, hogy a kínálat nagyobb, kisebb, vagy ép olyan, mint a kereslet? Kínálat és kereslet az ár szerint változnak. A kínálat és kereslet nagysága tehát csak az árhoz viszonyítva határozható meg. De miféle árhoz viszonyítva?

Eddig kínálat alatt értettük a cserébe följánlott javakat, kereslet alatt a cserébe följánlott vásárlási erőt és nem a keresett javak mennyiségét. Mihelyt azonban a keresletet az árhoz viszonyítjuk, a keresett javak mennyisége is szolgálhat a kereslet mérveül, sőt egyszerűbb és használtabb mérvet is fog szolgáltatni. Egyes tárgyakra vonatkozólag tehát kereslet alatt igen is érthetjük a keresett javak mennyiségét bizonyos meghatározott ár mellett. De azért a keresett javak mennyisége nem valami független dolog a kereső vásárlási erejétől, hanem csupán annak özszerűbb kifejezése. Kereslet vásárlási erő nélkül egyszerűen nem kereslet. Így tehát egyes tárgyak szempontjából kínálat és kereslet egyensúlya alatt érthetjük azt, midőn valamely meghatározott ár mellett a kínált és keresett javak mennyisége egymást fedi.

Kérdés már most, hogyan állapítjuk meg az árt? Vagy egyes esetre vagy hosszabb tartamra való tekintettel. Mondhatjuk, hogy valamely piacon több buzát kerestek mint kínáltak, vagy hogy hosszabb időn át nagyobb volt a kereslet a húsban mint a kínálat. Az első esetben a piacon folyó árt értjük, és az esetben azt akarjuk mondani, hogy voltak emberek, kik az adott ár mellett több buzát is vásároltak volna, mint a mennyit piacra hoztak. (*Mill* szerint minden piaci ár kiegyenliti a keresletet és kínálatot, tényleg azonban nincs úgy.) De ha a kereslet és kínálat viszonyát hosszabb időre vonatkozólag akarjuk kimutatni, akkor nem vehetjük e hosszabb időn át mutakozó árt zsinórmértékül. Mert ha azt mondjuk, a vasra hosszabb időn át nagyobb volt a kereslet, mint a kínálat, nem azt állítjuk, hogy a folyó ár mellett keresnek több vasat, mint a mennyit piacra hoznak, mert hiszen akkor azonnal fölebb ment volna e folyó ár, és megtörtént volna a kiegyenlítés. Tehát valami más árt kell értenünk, a melyet ismét nem lesz nehéz felismernünk, mihelyt a fönnebbi szavak értelmét kissé behatóbban vizsgáljuk. Ha azt mondjuk: a vasra hosszabb időn át nagyobb volt a kereslet,

mint a kínálat, azon véleménynek adunk kifejezést, hogy a fogyasztók több vasat is vettek volna, ha a tényleges ár megfelelőbb, ebben az esetben, alacsonyabb lett volna. Viszont, ha azt mondjuk, a búzában hosszabb időn át nagyobb volt a kínálat mint a kereslet, azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy a termelők több búzát is adtak volna el, ha a tényleges ár megfelelőbb, ebben az esetben magasabb lett volna.

A míg tehát korább, midőn rövidebb időről és egyes helyekről volt szó, a tényleges ár mellett hasonlítottuk össze a kínálatot és keresletet; midőn hosszabb időről és nagyobb területről van szó, nem valamely tényleges árnál hasonlítjuk össze a kínálatot és keresletet, hanem egy képzeleti árnál, melyet az ezernyi hullámzatoknak és zavaró okoknak kitett tényleges árnál megfelelőbbnek, más szóval a természetes, vagy normalis árnak tartunk. Így jutunk az érték két legfontosabb fajához: a piaczi értékhez és természetes értékhez, melyekről egyenként fogunk megemlékezni.

4. A normalis érték.

Normalis érték rendszeres és állandó termelést tételez föl. Korlátolt mennyiségű és tetszés szerint nem szaporítható tárgyak pl. egy művész képe, nem bírhatnak normalis értékkel. Mert ha van is átlagos áruk, annak hullámzásai nem vezethetők vissza határozott szabályokra. Egy rendszeresen és állandóan termelt tárgynál azonban az árak minden változásai daczára bizonyos törvényszerűséget tanúsítanak. Így nem lehetnek sem túl magasak, sem túl alacsonyak; mert mindkét esetben ellenkező erők jönnek mozgásba, melyek az egyensúlyt helyreállítják.

Ha tehát átlagos ár még nem is képez normalis árt, oly jószágoknál mindazonáltal, melyeket rendszeresen és állandóan termelnek, az átlagos ár szabály szerint normalis ár, főleg ha nagy mennyiségre terjed ki. E mennyiség rendszerint kisebb az ipari cikkekénél, nagyobb a mezői termékekénél, legnagyobb az állatiaknál, mert mindig több a zavaró körülmény.

De a normalis ár nem valami állandó. Csak addig az, míg a termelési költségek nem változnak. A központ tehát, mely körül a piaczi ár ingadozik, maga is mozog, és pedig hanyatló irányban az

ipari czikkeknél, emelkedő irányban a mezei és még inkább az állati termékeknél.

A normalis (*Smith, Ricardo*: natural, *Mill*: necessary) érték függ a termelési költségektől. De ez nem az egyedüli. Nemzetközi cserében maga *Mill* sem tartja elégnek; meglátjuk, hogy a belföldiekben sem.

Hallgassuk meg mindenekelőtt *Millt*, hogyan fejtí ő ki a normalis értéket. *Mill* szerint a termelés legfőbb, majdnem egyedüli eleme: a munka, melyet a termelő tőke szempontjából a munkabérrel lehet helyettesíteni. S habár igaz, hogy a munkán kívül egyéb is szükséges a termeléshez, nevezetesen az anyagszerek és szerszámok, de másrészt ezek ismét munkából és tőkéből keletkeztek; úgy hogy azok értéke ismét a termelési költségtől, végelemzésben tehát a munkától függ. Valamely szövet termelési költsége tehát nem függ egyedül a szövetért közvetlenül kiadott munkabértől, hanem azon munkabértől is, melyet a szövethez szükséges fonalakért, a munkaszerekért és az épületekért, melyekben mindezeket előállítottak stb. stb., kiadtak . . . Ennyit a munkát illetőleg. Ámde van a termelésnek egy másik szükséges eleme: a tőke, s minthogy e tőke a megtartóztatás eredménye, kell, hogy az előállított termék vagy annak értéke elégséges legyen nemcsak a munka megjutalmazására, hanem mindazok megjutalmazására, kik a különböző munkabért előlegezték. E jutalom képezi a profitot, a tőkenyerességet . .

És más helyütt: A termelési költség áll állandó és esetleges elemekből. Állandóak: a munkabér és tőkenyeresség. Esetlegesek: az adó s azon költségek, melyeket a termelési eszközök némely hiányai okoznak. . . Eddig *Mill*.

Ez volt eddig az uralkodó felfogás a termelési költség dolgában. Meg fogjuk azonban látni, hogy ez elmélet egész hibás alapon nyugszik, ellentmond önmagának, és hamis világításba helyezi a termelés és forgalom legfontosabb mozzanatait.

Egyet mindenek előtt ki kell emelnünk, s ez az, hogy nincs két oly közgazdasági fogalom, mely nagyobb ellentétben állana egymással, mint a költség és a költség megtérülése; más szóval az áldozat, melyet a termelésnél hozunk és a jutalom, melyet érte kapunk. Minden gazdasági haladás abban áll, hogy e két jelenség arányát megváltoztassa, csökkentve az áldozatot és gyarapítva a jutalmat. Költség és jutalom tehát annyira ellentétes fogalmak,

hogy kis költség mindig nagy jutalmat, nagy jutalom mindig kis költséget föltételez. Az eddigi elméletben azonban a költség egyenlő volna a munkabérrel és tőkenyereséggel, az áldozat egyenlő a jutalommal.

A legfontosabb téves következtetés, mely ez elméletből ered, abban áll, hogy bármily nagy lenne is a gazdasági haladás, bármennyire emelkednék is a termelés bősége a ráfordított áldozat arányában, végelemzésben még sem mutatkoznék különbség az áldozat és a jutalom arányában. Költség és jutalom egy lévén ezen elmélet szerint, mihelyt a gazdagabb és nyereséges termelés nagyobb munkabérre és tőkenyereségre vezet, maga a termelés költsége is emelkednék. Szóval a leggazdagabb természeti kincsek fölfedezése, a legbőségesebb termeléssel járó ipari találmányok meghamisítása nem csökkentené a termelés költségét, mihelyt a munkabér és tőkenyereség szintén emelkednék. Pedig hát a gazdasági haladás, a különböző foglalkozások termékenységének gyarapodása ép abban nyilvánul, hogy kevesebb fáradság és megtartóztatás, kevesebb munka és tőke után, minél nagyobb jutalmat, minél nagyobb bért és nyereséget ad.

Hogyan vehették tehát mindeddig a munkabért és tőkenyereséget, melyek a termelés jutalmát képezik, termelési költségnek, a mi a termelésért hozott áldozatot képviseli?

A magyarázat igen egyszerű. A közgazdasági nézetek kiindulási pontja a magán gazdaság és rendszerint a tőkések, termelők és kereskedők felfogása képezte. És a tőkés szempontjából, az iparos és gyáros szempontjából az általa fizetett munkabér és a tőkenyereség, melyről a termelés folyama alatt lemondott, csakugyan áldozatot, költséget képvisel. De ugyanaz a munkabér jutalom a munkásra nézve, ki azt kapja. A magán gazdaság, a tőkés szempontjából tehát a munkabér igenis áldozat, költség, de a közgazdaság szempontjából a munkabér jutalom is, és így nem képezheti a költséget, mely mindig áldozat.

És nem kell hinni, hogy ezen hibás elméletnek nincs nagy gyakorlati hatása. A védvamos okoskodás utolsó védbástyáját a termelési költségek különbsége, más szóval a munkabér magassága képezi. Az amerikai ültetvényes Angliával szemben, az angol kőszén- és vashánya tulajdonos a szárazfölddel szemben mind a munkabér magasságára utalnak, és ennek kiegyenlítését tekintik az egész-

séges verseny alapkövének. Pedig a munkabér annyi, mint jutalom, más szóval, a termelés eredménye, következménye, és nem előzménye. A munkabér magassága tehát nem akadály a termelésnek, mint az eddigi elméletből következtetni lehetne; hanem ellenkezőleg bizonyítéka annak, hogy az illető foglalkozás termékenysége magas fokon áll. Ha egyszer Amerika talaja, Anglia szén- és vasbányái, Magyarország földje kimerülne, alacsony lesz a munkabér is, anélkül hogy annak a termelő örvendeni fogna. A magas munkabér ép úgy nem lehet a termelés akadály, mint a hogy nem akadályozhatja foglalkozásában a hirneves, vagy ügyes orvost, vagy ügyvédet magas tiszteletdíja, és nem károsítja meg őket az alacsonyabb tiszteletdíjjal megelégedő, de szerényebb versenytárrsal szemben. S hogy e felfogás csakugyan a termelő önzésében leli kutforrását, legjobban mutatja az, hogy a nemzeti jövedelem három ága: a munkabér, tőkenyereség és földjáradék közül egyedül a munkabér magasságát okozták a verseny egyenletlen voltáért. A tőkést és termelőt illető tőkenyereség és földjáradék magasságára soha nem gondoltak, és ezekben soha nem látták a verseny akadályát.

Adam Smith még úgy magyarázta az értéket, mint a földjáradék, tőkekamat, vagy tőkenyereség és munkabér összegét. Ő tehát mind a három nemzeti jövedelmi ágat szerepeltette az érték magyarázatánál. Idővel azonban a járadék fogalmát mellőzték, mert már *Ricardo* kimutatta, hogy nem a járadék nagysága okozza a termékek nagy értékét, hanem ellenkezőleg a termékek magas piaci ára vezet a járadék nagyságára. A járadék így elesett, de a munkabér és tőkenyereséget ezentul is úgy tekintették, mint az érték alkotó elemeit. Ámde a munkabér és tőkenyereség jogosultsága ugyanazon alapon nyugodott mint a járadéké. Az érték fogalma e három egyenrangú oszlopon nyugodott; és ha egyiket ki lehetett dobni, a többi sem állhatott ingathatlanul helyén. Mily ellentmondásokba bonyolódott e téren az elmélet, mutatja az a körülmény is, hogy sehogy sem tudták azt a modern közgazdaság egyik sarkalatos tételével kiegyeztetni. Az újabb közgazdasági tudomány egyik nevezetes tana, hogy minden ipari haladás a termelési költségek leszállításában áll. Igen ám, de az eddigi elmélet szerint a tőkenyereség és munkabér képezik a termelési költséget. A tőkenyereségnél nincs baj, mert erre nézve bátran elmondhatjuk, hogy az ipari haladás csakugyan annak csökkenésében áll. De a munka-

bér lejjebb szállását senki sem tekinthette többé ipari haladásnak. Innen van, hogy az eddigi elmélet midőn elismeri, miszerint az ipari haladás a termelés költségek csökkenésében áll, hozzáteszi: de annak nem szabad a munkabér rovására történnie. A tanok ilyenét formulázása természetesen nélkülöz minden tudományos szigorot. Az eddigi elmélet érzi, hogy ellenmondásokba keveredik önmagával, de sehogy sem tud abból kibontakozni.

Midőn kimutattuk, hogy a termelési költség eddigi meghatározása téves, ki kell fejtenünk annak valódi lényegét. S ez nem is lesz oly nehéz, ha nem tévesztjük szem elől azt az egy döntő körülményt, hogy a költség áldozat és nem jutalom.

Mi tehát azon áldozat, melyet a termelésnél hozunk? Ez áldozat háromféle. Először azon szellemi, vagy anyagi fáradság, melyet a termelés megkövetel, és a melyet röviden munkának nevezhetünk. Másodszor azon anyagok és szerek előlegezése, melyek nélkül termelés nem képzelhető, vagyis a tőke. Harmadszor azon veszély, melynek magunkat kiteszszük, hogy munkánk és tőkénk kárba vész, a kockázat.

Mindezeket egy ember is nyújthatja. De rendszerint a munkát és tőkét két külön osztály nyújtja; a kockázat azonban mindkettőt terheli.

A munkánál tekintetbe jő a munka mennyisége, vagy tartama, a munka minősége vagy súlya és a kockázat, melylyel az a munkás anyagi vagy szellemi épségét fenyegeti. Régebben csak a munka mennyiségét vették tekintetbe, és innen az a téves meghatározás, hogy a munkabér egyenlő ugyan a különböző foglalkozásokban, de mégis változik a vele járó fáradaalmak, kockázat és tisztesség mérve szerint. A jelen magyarázat ez ellenmondásokat feleslegessé teszi.

A munkabér magasságának meghatározásánál nagy fontosságot tulajdonítanak az ügyességnek is. Mindazáltal igen téves azt mondani, hogy a jószágok értéke a munkás ügyességével egyenes arányban áll, más szóval, hogy a munkabért bizonyos ipari ügyességek arányában fizetik. A gyárakban alkalmazott üveg vagy porcellán festők például száz tányért vagy poharat is megfestenek egy nap, de azért nem kapnak százszor annyit, mint a közönséges uapszámos, ki talán egyet sem tudna megfesteni. A jószág értéke, és ezzel a munkás bére nem az ügyesség mérve szerint irányul,

hanem azon áldozatokhoz képest, a melyekbe ezen ügyesség megszerzése kerül. Ezen és hasonló, pusztán gépies ügyességek bizonyos gyakorlatot igényelnek, és ennyiben emelik a jószág értékét, de nem azon arányban, melyben az ügyesség a termelést fokozza. Szóval ezen ügyességek befolyást gyakorolnak ugyan az érték alakulására, de csak azon áldozatok irányában, a melybe azok megszerzése került.

A tőke előlegezése a termelésnél megtartóztatást föltételez. E megtartóztatás mindig áldozat e szegényebb részéről, de nem könnyű a gazdagnál sem. Azért mondta már tudományunk nagy mestere *Smith*, hogy a takarékoság és nem az iparkodás képezi a gazdagodás legközvetlenebb kutforrását.

Ez erkölcsi erőt némelyek csak negatívnak veszik, de tévednek. A megtartóztatás pozitív áldozat, mert mindig bizonyoz kockázattal is jár. A ki lemond tőkájének közvetlen élvezetéről és ezt újabb termelésre fordítja, annak is kiteszi magát, hogy tőkáját esetleg egészen elveszti. S noha a tőkét nem kell ruházni és táplálni, mint az embert, vagyis a munkát, de kell olyan jutalomról gondoskodni, mely az embereket a tőke előlegezésére, a lemondásra és kockázatra serkentse. Szóval, minél több fáradságot vesz le a munkás vállairól az ipari haladás; minél nagyobb a takarékoság, vagyis minél könnyebben gyakorolja a megtartóztatást; és minél csekélyebb a kockázat, vagyis minél rendezettebbek a gazdasági viszonyok és fejlettebb a vállalkozási szellem: annál olcsóbb lesz valamely országban a javak ára, értéke. A munkabér és tőkenyereség nagysága azonban nincs oly összefüggésben a javak értékével. Mert hiszen fejlődő népeknél e két nemzet-jövedelmi ág épen ellenkező irányt követ, s ha így a termelés olcsóbbra válásával egyidejűleg a tőkenyereség csökken, másrészt a munkabér folyton emelkedik.

Munka, megtartóztatás és kockáztatás képezik tehát a termelés költségeit, és nem a munkabér és a tőkenyereség. A munka, megtartóztatás és kockázat határoz a javak értéke fölött, és nem a munkabér és tőkeamat magassága.

Kimutattuk, mennyire helytelen a termelési költség fogalmának eddigi meghatározása. Vizsgáljuk meg most, mennyiben helyes az elmélet másik része, hogy t. i. a termelési költségek határozzák meg az értéket. Mert vannak, kik az értéket csakis erre vezetik

vissza, és vannak viszont, kik a termelési költségnek csak igen csekély vagy semmi befolyást nem tulajdonítanak az értékre. Majd meglátjuk, hogy az igazság a két véglet közt fekszik.

Általános alaptétel, hogy az ember minél kevesebb fáradsággal és áldozattal minél nagyobb jutalmat igyekszik elérni. A cél, melyet a gazdasági téren követünk: a vagyongazdagság. Az eszköz: a fáradság, önmegtagadás és kockázat. Ha továbbá nézzük, miben áll a jutalom, melyet az egyes foglalkozások nyújtanak, úgy azt természetesen az általuk termelt jószágmenntiségek értékében fogjuk találni. Midőn tehát egyrészt az ember fáradságát, áldozatát és kockázatát, szóval mindazt, mivel a termeléshez járulhat, azon jutalomhoz méri, melyet foglalkozásából remélhet; s midőn másrészt ezen jutalom ismét az illető foglalkozásban előállított javak értékétől függ: természetes, hogy az emberek részéről hozott áldozat, mit röviden a termelési költség neve alatt foglalunk össze, szintén arányban lesz az előállított jószágok értékével.

Az tehát kétségtelen, hogy a javak értéke és azok termelési költsége közt benső összefüggés uralkodik. De egy föltét alatt. Hogy t. i. az ember szabadon választhatja azt a foglalkozást, mely csakugyan a legjutalmazóbb. Más szóval: az érték végelemzésben a termelési költségektől függ ugyan, de csak úgy, ha a munka és tőke szabadon vonulhat egyik foglalkozásból a másikba.

Az a kérdés már most, mennyiben szabad és korlátlan a tőke és munka ezen átvonulása egyik foglalkozásból a másikba?

Nem akarunk soká időzni azon korlátoknál, melyeket a tudatlanság, a nyeresztkedés, vagy előítélet szab. Pedig a korlátok magukban véve is igen fontosak. A műveletlen parasztnak hiában fogjuk magyarázni, hogy heverő tőkéjét jobban gyümölcsöztethetné; a speculatio szenvedélyétől elkapatott nagy tőkésnek hiában bizonyítgatjuk, hogy az óriási nyereséggel járó üzletek mindig megfelelő, sőt talán még nagyobb kockázatot rejtenek méhükben; és egy a gazdasági feudalismusból csak imént kibontakozott, aristocraticus fogalmaktól megmételvezett népnek hiában beszélünk, hogy a munka és kereset mindig tisztesség és becsület. Azért az első ezentúl is megmarad földjei primitív művelésénél, a második ezentúl is vakon rohan a szédelgésnek, és a harmadik ezentúl is inkább fog uri czafrangban éhezni, mint ipari, kereskedői vagy csak gazdasági foglalkozás mellett is magáról és családjáról embe-

rileg gondoskodni. Ezek az akadályok meg vannak, és elég szomorú eredményre vezetnek, de egészben véve mégis elenyészők ott, hol nem a pillanatnyi értékről, hanem a normalis értékről van szó, s a hol a művelődésnek habár csak lassu haladása évről-évre mégis enyhíti hatalmukat.

Vannak ennél komolyabb és még mindig nem döntő akadályok.

A kik tagadni akarják a munka és tőke szabad átvonulását egyik foglalkozásból a másikba, rendszerint arra utálnak, hogy a gyárakban, épületekben stb. fektetett tőke, a bizonyos ipari foglalkozásba betanult munka nem változtathatja többé helyét, bármily kedvezőtlen legyen is az iparág, melyben épen van, és bármily kedvező jutalommal csábítsa más. S ez igaz. Csakhogy ezzel még nincs bebizonyítva, hogy hosszabb időn át, mert itt arról van szó, a munka és tőke ne keresné föl mindig a kedvezőbb foglalkozást. Hosszabb időn át mindig hat a verseny, mert erre nézve nem szükséges, hogy minden tőke és munka szabadon vonulhasson egyik foglalkozásból a másikba. A kiegyenlítést nem a már tényleg valamely iparágba fektetett tőke vagy munka teljesíti. Hanem teljesíti azt a keletkező és elenyésző munka és tőke. Minden időben egész serege az új munkásoknak keres magának foglalkozást, és egész özöne az újonnan megtakarított tőkének keres új gyümölcsöző elhelyezést. Ez az új tőke és munka elfordul attól a foglalkozásból, mely nem ad kellő jutalmat és tódul oda, hol kecssegtetőbb kilátás biztatja. S ez a kiegyenlítésnek csak egyik neme. Ép azon foglalkozásokban, melyek kevés vagy semmi hasznót nem nyújtanak, enyészik el leghamarább a tőke, vész el nyomorultan a munkás. Ez a kiegyenlítés másik neme. A míg tehát a jövedelmező foglalkozás mindig újabb tőkét és munkát nyer, a roszul fizető foglalkozás nemcsak új tőkét és munkát nem nyer, de a benne rejlőt is hamarabb emésztí föl. S így habár, fájdalom, vesztességek árán, a verseny hatályossága, a tőke és munka szabad átvonulása, legalább hosszabb időt véve alapul, itt is jobban érvényesül, mint első tekintette hinnők.

Egy különbség, mindazáltal van, melyet nem szabad szem elől tévesztetni, ha egészen szigoruan akarunk itélni. S ez az, hogy az újonnan jelentkező tőke és munka közt van egy lényeges különbség. Az új tőke szabadon kereshet bármely alkalmazást, de a

munka bizonyos korlátokhoz van kötve. A közönséges kézi munka, a mesterségek, a műiparágak és tudós foglalkozások egészben véve bizonyos áthághatlan határokat képeznek, melyeket csak egyes rendkívüli tehetségek tudnak legyőzni. Azok az emberek, kik semmi kiképeztetést nem nyertek, nem fognak napszám helyett mesterember munkát keresni; azok, kiket valami mesterségre, szabóságra vagy asztalosságra akarnak adni, nem fognak műiparra, óragyártásra, technikai szerek előállítására stb menni; azok végre, kik műiparban akarnak foglalkozni, nem fogják magukat orvosoknak vagy ügyvédeknek kiképezni, bár mennyivel kedvezőbb kilátást is nyújtsanak nekik az utóbbi foglalkozások. Az egyes csoportokon belől igenis azt a foglalkozást fogják választani, mely legelőnyösebb, de az egyes csoportok közt választva, nem a kedvező kilátás, mint inkább a nevelés és társadalmi állás fog határozni.

E szerint a javak értékét termelési költségeik szabályozzák, de egész erejökben csak az ugyanegy csoporthoz tartozó javaknál. Szóval a szabó és asztalos portékáit termelési költségeik arányában fogják kicserélni; de már a szabó is műiparos, ötvös vagy üvegfestő, továbbá a szabó és a tudós foglalkozású ügyvéd és orvos termékeit és szolgálatait nemcsak termelési költségeik arányában fogják egymásért kicserélni. Itt tehát már egy más elem is gyakorol befolyást, mely nem lesz más, mint az értékek legközvetlenebb szabályozója: a kínálat és kereslet kölcsönös viszonya. A kölcsönös kereslet a normalis érték szabályozására igazi fontos szerepet csak a nemzetközi forgalomban játszik, hol a munka és tőke szabad alkalmazásának gátjai sokkal nehezebbek. Itt foglalkozik vele főleg *Mill*, és itt fogunk vele foglalkozni mi is.

Mindent összevéve tehát, a normalis érték a belforgalomban nem mindig és kizárólag, de legalább a legtöbb esetben és első sorban a termelési költségektől függ. A nemzetközi forgalomban még egy más elem is gyakorol nagy befolyást a normalis érték alakulására; és ez a kölcsönös kereslet mérve.

5. Piaczi érték.

A piaczi érték nagy fontossággal bír ugyan minden vevőre és eladóra nézve, de alig alkalmas fontosabb gazdasági problémák megoldására. Ennek létet tulajdonítani, hogy a legtöbb közgazda

csak futólag bánt el vele, és majd a tényleges piaci értéket, majd a viszonyoknak megfelelő piaci értéket tartotta szem előtt.

Adam Smith a kínálat és kereslet arányából magyarázta a piaci értéket, a mi hibás már azért is, mert ez az arány különféleképp hat kényelmi és életszükségleti tárgyaknál. Az élelmi szerek kínálatának csökkenése $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ részszel a kereslettel szemben a legirtóztatóbb árváltozásokat vonná maga után, míg fényűzési vagy kényelmi javaknál távolról sem gyakorolna hasonló befolyást. A múlt században egy angol tudás *Gregory King* egy táblázatot állított össze, mely arányban hatna az árra a kínálat csökkenése az élelmi szereknél, a nélkül, hogy föltevéseinek helyességét bebizonyíthatta volna. A kínálat és kereslet aránya tehát nem tekinthető általános mérvnek.

E tévedéseket *Mill* is észrevette, ki azonban, mint már fönebb jelzők, a kínálatot és keresletet két különböző természetű fogalomnak vette, melyek közül az első anyagi, a második inkább szellemi. Már ott kimutattuk e nézet hibás voltát, és azért itt egyszerűen folytatjuk *Mill* nézeteinek bírálatát, ki mindezek daczára megmaradt a kínálat és kereslet fogalmainál, és azon értéket tekintette a piaci értéknek, a mely mellett a kínálat és kereslet egymást kiegyenliti. *Mill* nagyon jól mondta, hogy a kínálat és kereslet a legtöbb esetben nem födi egymást, de abból indult ki, hogy a kiegyenlítésen túl maradó kínálat vagy kereslet nem gyakorol befolyást. Így fogalmazva kétségtelenül igaz a definitio, de alig jelent egyebet, mint azt, hogy a piaci érték az, a melyért a piacon adnat és vesznek — a mit úgyis tudunk, és a minek alig vesszünk valami nagy hasznát.

A tévedések e szakadatlan lánczolata arra vezetett, hogy egy igen jeles közgazda *Thornton* egyenesen azt állította, hogy a piaci értéknek nincs törvénye. Ily nyilatkozatoktól mindig óvakodni kell. A piaci értéknek ép úgy kell, hogy törvénye legyen, mint a hogy van törvénye a harmatnak vagy égi háborúnak. Lehet, hogy a tűnemények bonyolultsága mellett nem tudjuk e törvényeket megállapítani, de létükön a tudománynak kételkednie nem szabad.

Mielőtt tovább mennénk, állapítsuk meg: mit kell a kínálat és kereslet alatt érteni, mely a tényleges piaci értékre befolyást gyakorol. *Mill* nyomán eddig csak a tényleg a piacon jelentkező keresletet és kínálatot vették. Ha azonban kissé behatóbban nézünk

akármilyen értékképződést, látni fogjuk, hogy nemcsak a piacon levő kínálat gyakorol befolyást, hanem a bizonyos idő múlva a piacon megjelenhető kínálat is. Így pl. minél jobban közeledünk az aratáshoz, annál nagyobb befolyást fog gyakorolni az aratás után várható mennyiség, habár maga a piacon levő kínálat nem változott. Hasonlókép befolyást fog gyakorolni az a kereslet is, mely bizonyos idő múlva a piacon megjelenhet. Háború híre előre felszöktetheti az élelem és takarmány árát, míg a békére való biztos kilátás leszállíthatja azt a háború kellő közepén, mikor tényleg a piacon jelentkező kereslet semmi változást nem tanúsít. Szóval a tényleges piaczi ár függ azon fogalmaktól, melyeket a vevők és eladók a piacon tényleg jelentkező és bizonyos idő alatt érvényesíthető kínálatról és keresletről alkotnak. Kínálat alatt értve az áruba bocsátott javakat, és kereslet alatt a felajánlott vásárlási erőt, vagyis mindkét esetben anyagi mennyiségeket.

A tényleges piaczi értéknél sokkal fontosabb a megfelelő piaczi érték, melylyel eddig kevesebbet foglalkoztak. Értjük alatta azt a tüneményt, hogy van bizonyos ár, a mely mellett a jószágot eladni nemcsak a fogyasztóknak, de a termelőknek is érdekében áll. Mert van bizonyos magasság, melyet meghaladva, az ár szükség nélkül korlátozza a fogyasztást, úgy hogy a termékek kelleténél lassabban kelnek. Mihelyt e hibát észreveszik, verseny támad az eladók közt, és az ár lejjebb száll s a fogyasztás újra élénkül. Másrészt van bizonyos alacsonyság, melynél lejjebb szállva, az ár igen gyorsan kimeríti a kevesletet, hacsak ellenkező áramlat nem következik be. Minden fogyasztó lehetőleg olcsón akar venni; de van egy pont, a melyen alól a fogyasztó, s a melyen felől a termelő nem mehet, hacsak érdekeiket nem akarják kockáztatni. Ha az ár ezen felül emelkedik, a fogyasztás megcsappan, a készletek felhalmozódnak, az árak leszállnak mindazon vevők kárára, kik korábban a nagyobb árak mellett vásároltak. Ha ellenben az ár ama megfelelő pontnál lejjebb száll, csakhamar emelkedés áll be mindazon eladók kárára, kik korábban alacsonyabb árak mellett adtak túlportékájukon.

A megfelelő piaczi érték az, mely a lehető legalacsonyabban egyenliti ki a meglevő keresletet a meglevő kínálattal, mindaddig, míg új kereslet nem érkezik a piacra. S azért a fogyasztó, ki olcsón akar vásárolni bőség mellett, az eladó érdekét is előmoz-

ditja, s viszont az eladó, ki szükség esetén drágán ad el, használ a fogyasztónak, mint az inséggel küzdő hajó parancsnoka, ki kicsinyre szabja a napi adagokat.

S minthogy a tényleges piaczi érték a vevők és eladók ezen fogalmától függ, melyet maguknak a keresletről és kínálatról alkottak: természetes, hogy ezen tényleges piaczi érték annál közelebb áll a megfelelő piaczi értékhez, minél jobban ismerik maguk a vevők és eladók e gazdasági tünemények természetét. Szóval minél előhaladottabb és műveltebb valamely nép, annál kevésbé van kitéve oly érték hullámozásnak, melyek csak pillanatnyilag kedvezhetnek az egyik félnek, és maradandóan károsítják meg mind a kettőt.

Megjegyzendő, hogy mindezen törvények csak a nagy forgalomban tapasztalhatók teljes valóságukban, és nem a kis forgalomban, hol rendszerint hiányzik a verseny szabadsága, a természetes értékalakulás ezen alaptörvénye. Hiányzik pedig kettős oknál fogva. Először azért, mert a fogyasztó, ki csak saját szükségletére vásárol nem keresi föl mindig a legolcsóbb forrást, hanem szokás, kényelem, vagy hiúság által vezettetve, sokszor a drágábbnak ad előnyt. Másodszor azért is, mert a fogyasztó ritkán ismeri úgy a jószágot, mint az eladó, míg a nagy forgalomban az áruit vásárló kereskedő csakúgy ismeri azokat, mint maga a gyáros, ki azokat előállítja, vagy a gazda, ki azokat termeli. A kis forgalomban tehát az értékalakulása inkább ilyen szellemi és erkölcsi tényezőktől függ, míg az áralakulás gazdasági törvényei csak a nagy forgalomba jutnak érvényre, hol kevesebb zavaró ok korlátozza hatásukat. S ezzel karöltve, a nagy forgalomban több az ingadozást, a kicsinyben ellenben nagyobb a változatosságot mutat az értékek alakulása.

7. A normalis és piaczi érték néhány levezetett törvénye.

Az érték másodrendű törvényei közt alig van fontosabb, mint az, melyet *Mill* a csökkenő termékenység diminishing productiones névvel jelölt meg. E törvény röviden abban foglalható össze, hogy van bizonyos pont, a melyen a földbe fektetett tőke és munka a legtöbb hozadéket nyújtja, s a melyen túl minden újabb tőke- és munkabefektetés aránylag mindig kevesebb hozadéket nyújt.

E törvény természetes következménye, hogy az őstermékek bizonyos művelődési fok elérkeztével drágábbak lesznek. Ennyit már úgyis tudunk az előzményekből, most tehát egy lépéssel tovább mehetünk, és azt vizsgálhatjuk, vajjon ezen értékemelkedés egyforma mérvben mutatkozik-e az őstermékek különböző neménél.

Azon őstermékek, melyeknél leghamarább mutatkozik nagy eltérés az agricol és magas műveltségű népeknél: a fa és hús. Valamennyi őstermék közt ehhez kell legtöbb terület és legkevesebb tőke, a mi megfoghatóvá teszi, miért állítják elő ezeket olcsón az agricol és miért drágán a magas műveltségű népek. Bizonyos fokon túl azonban föllép a szállítás, és ezzel egy újabb változás áll be, mely különféleképp hat e két termékre. A szállításra nagy befolyást gyakorol a jószág eltarthatósága és tömege. S habár a fa tömeg dolgában némileg kedvezőtlenebb is a szállításra, mint igen tartós jószág csakhamar szállíthatóvá lesz, és fölkeresi a legtávolabbi világpiacokat. Értéke tehát otthon is emelkedni fog, hamarább, mint bármely más ősterméké, habár csak lassu mérvben. A hús ellenben még állat formájában sem szállítható nagyon messze vidékekre. Ez tehát tovább fog az alacsony termelési költségnek megfelelő alacsony árnál megmaradni; a mint azonban szállíthatóvá lesz, ez is emelkedni fog, de gyorsabban, mert itt aránylag kisebb a szállítási költség. Minden kivitelképes jószág belföldi ára azonban rendszerint megfelel a világpiacz árának, levonva abból a szállítási költséget. S ép a tartósság ama csekély foka, melynél fogva a hús sokáig nem is szállítható és következőleg alacsony áron marad, idézi elő később, hogy a hús ára folyton emelkedik a civilisált világ hús- szükségletének folytonos gyarapodása folytán.

Egy harmadik őstermék, melyet az agricól népek szintén sokkal kedvezőbb körülmények közt termelhetnek, a gabna, de ennek normális értéke már lényegesen másképp alakul, mint a fa, hús, vagy azzal rokon jószágok normális értéke. Ez is emelkedik a művelődés haladtával, mind a termelési költségek gyarapodása, mind a világpiacok megnyilta következtében, de a míg a fa és hús normális értéke folyton emelkedik, a gabna értéke bizonyos ponton túl megáll. Más szóval, ha drágul is, csak annyiban drágul, a mennyiben a pénz értéke csökken. Ez lényeges eltérés a mai felfogással szemben, mely szerint minden őstermék ára folyton

emelkedik, és egyszersmind és vizsatér *Smith* nézetéhez. De lássuk az eltérés magyarázatát.

A gabnát különböző költség mellett állítják elő, úgy azonban, hogy irányadó mindig azon kedvezőtlenebb termelés lesz, melynek hozadéka a nép élelmezésére okvetlenül szükséges. A legkedvezőtlenebb termelés költségeinek emelésével természetesen emelkedik a gabna normalis értéke is. Ez megvan a fa, hús és azokhoz hasonló termékeknél is. De a különbség abban rejlik, hogy a fa, hús stb. nem elsőrendi élelmi cikk, mint a gabna, következőleg annak drágulása nem is hat vissza oly erővel a népesség számára, mint a gabna drágulása, mely ép azért bizonyos korlátokat meg nem haladhat; mert bizonyos ponton túl emelkedve árában, csökkenti a keresletet, feltartóztatja a földmivelés továbbterjedését és következőleg a gabna normalis értékének emelkedését. Az ipari haladások, gépek alkalmazása stb. kétségtelenül ellensúlyozzák e folyamatot, de csak bizonyos mérvben. Mert ha ezek következtében olcsóbb és bőségesebb is lesz a termelés, másrészt megszorodik a népesség, úgy hogy a szaporodott gabnaszükséglet kielégítésére csakhamar áttérnek oly kedvezőtlenebb földekre, melyeken a költségek, az időközben behozott javítások daczára, megfelelnek a korábbi legkedvezőtlenebb költségeknek, más szóval, ha ily haladások következtében egyideig csökken is a gabna normalis értéke, csakhamar visszanyeri korábbi magasságát.

Az imént leírt körülmények behatása alatt a gabna normalis értéke bizonyos állandóságot tüntet fel, míg a fa, hús és ahhoz hasonló jóságok normalis értéke folyton emelkedik. Már *Smith* és utjabban *Cairnes* kimutatták, hogy a gabna ára Angliában a XVII. század óta alig emelkedett többet, mint a mennyi a pénzérték csökkenésével megfelel; míg *Cherbuliez* arra utal, hogy ugyanakkor, midőn a gabna mai ára a régibb árakhoz képest oly arányt tüntet föl, mint 2 : 1, a hús mai ára régibb áraihoz úgy viszonylik, mint 10 : 1.

A gabna és hús normalis értékének ezen különböző alakulása roppant nagy fontossággal bír a gyakorlati mezőgazdaságra nézve, mert megdönthetlen bizonyosságot szolgáltat a mellett, hogy a gabna amaz állandó ára, melyet utóbb már hazánkban is tapasztalunk, és a mely gazdáinknál annyi panaszra ad okot, nem muló és esetleges, hanem maradandó és természetes tünemény. Egyszersmind igazolja

azon általános igyekezetet, melyet a marhatenyésztés előmozdítása körül tapasztalunk, és a melyet a maig érvényben álló elmélet mellett, mely szerint minden őstermék ára a végtelenségig emelkedik, alig lehetne megmagyarázni és helyeselni.

A bányatermelés két pontban lényegesen eltér a többi őstermelési ágaktól. Először kincsei nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a világ különböző részei közt; másodszor igen nagy tért enged a mechanikai és ipari haladásoknak. E két körülmény okozza, hogy a bányatermékek normalis értékének alakulásáról igen nehéz volna szólni a nélkül, hogy nagyon is beható részletekbe ne bocsátkoznánk.

Az ipari termékek normalis értéke folyton csökken, míg az őstermékek normalis értéke ép az ellenkező irányt követi. E csökkenés két körülményre vezethető vissza: a munkamegosztásra és a gépek alkalmazására, melyek mindketten bőségesebbé és olcsóbbá teszik e termelést, és sokkal nagyobb mérvben honosították meg az ipar, mint az őstermelés mezején.

Az ipari termékek normalis értékének e folytonos csökkenését némileg ellensúlyozza azonban az a körülmény, hogy minden ipari termék nyers anyagot dolgoz föl, melynek normalis értéke folyton emelkedik. Minél nagyobb helyet foglal tehát valamely ipari termék összes értékében a nyers anyag, annál lassúbb lesz abban a normalis érték csökkenése. S minthogy az alsóbb osztály által szükségelt ipari cikkekben rendszerint több az anyag és kevesebb a feldolgozás része, mint a magasabb osztályok által fogyasztott ipari termékeknél: első pillanatra úgy látszanék, hogy a normalis érték csökkenéséből több hasznót vonnak a jobb módú mint a szegényebb rétegek. Van azonban egy másik körülmény, mely ellenkező irányban hat. Az ipari cikkek normalis értékének csökkenését, mint mondjuk, főleg a munkamegosztás és gépek meghonosításának lehet köszönni. E két tényező azonban csak ott működhetik igazán, hol a termelést valóban nagyban üzik. Ámde ez viszont csak az általános fogyasztásnál, vagyis a szegényebb osztályok által is nagyobb mérvben szükségelt tárgyaknál történhetik. Ennek lehet tulajdonítani, hogy noha a szegényebb osztály fogyasztotta cikkekben nagyobb szerepet játszik a mindig dráguló anyag, egészben véve mégis ezen cikkeknel mutatkozik nagyobb mérvben a normalis érték csökkenése és nem a gazdagabb osztály fogyasztotta cikkeknel. Így hogy

csak egy példát hozzunk föl, a csipkében mindenesetre kisebb szerepet játszik a nyers anyag, mint a posztóban és vászonban, és mégis az utóbbiak ára jóval nagyobb csökkenést mutat az idők folyamában. Mily fontos és jótékony hatást gyakorol e jelenség, arról lejjebb még lesz alkalmunk megemlékezni.

A normalis érték másodrendű jelenségeinek vizsgálata után áttérhetünk a piaczi érték másodrendű jelenségeire. A piaczi ár hullámzásai a kínálat és kereslet viszonyától függvén, természetes, hogy a piaczi érték alakulása főleg a kínálat és kereslet természetétől fog függni. A hol a kínálat és kereslet könnyen alkalmazkodik egymáshoz, a piaczi érték hullámzása is csekélyebb lesz; a hol ellenben a kiegyenlítés nem oly gyors, ott a hullámzás is nagyobb mérveket fog ölteni. E részben két tényező jő tekintetbe: az illető jószág termelési viszonyai, s az általa teljesített szükséglet sürgősségének kisebb-nagyobb volta.

Az ipari czikkekről tudjuk, hogy azokat gyorsan és biztosan lehet a piacra hozni. Ha tehát a kereslet meghaladja a kínálatot, az utóbbi hamar alkalmazkodik az elsőhöz. Szóval a normalisnál magasabb érték nem sokáig állhat meg a piacon. Ha ellenben a kínálat haladja meg a keresletet, akkor nem lehet az egyes iparokba fektetett tőkét és munkát oly hamar kivonni. A gyáros gyakran veszteséggel is dolgozik tovább, semhogy üzletét egészen abban hagyja, ép azért ebben az esetben a kínálat nem alkalmazkodhatik oly gyorsan a kereslettel. Némileg ellensúlyozza ugyan ez akadályt a legtöbb ipari cikk eltartható volta, minek következtében az iparos nem kénytelen rögtön és mindenáron túladni portékáján. Egészen véve mindazáltal mondhatjuk, hogy a normalisnál magasabb piaczi ár mégis hamarabb egyenlítődik ki, mint a normalisnál alacsonyabb piaczi ár, habár a hullámzás egyik esetben sem lehet tartás.

Az őstermékek egészen más képet mutatnak. Termelésök hosszabb időt igényel, bizonyos időponthoz kötött, és a mellett bizonytalan, maga a termék nem tartható el és nem szállítható oly könnyen, s azonkívül az emberi szükséglet, mely ezeket követeli, sokkal sürgősebb. E részben tehát a kínálat és kereslet jóval nehezebben egyenlítődik ki. S ha van is őstermék, mely könnyen szállítható, az képezi egyszersmind az ember legszükségesebb élelmét. Az emberi gyomor sem nem szűkíthető sem nem bővíthető egy-

könnyen. Ép azért a gabnatermés legkisebb elmaradása roppant felhajtja a piaci értéket, és viszont a szükségesnél bővebb aratás rohamosan hajtja lefelé a piaci értéket. A míg tehát állandó a gabna normalis értéke, ép oly változandó piaci értéke. A hullámozásnak mind erejét, mind tartamát tekintve más képet mutat a hús. A gabna piaci értéke nagyon változhatik, de e változás nem tarthat soká, mert az újra termelés és a szállítás aránylag könnyebb. A hús ellenben nem lévén oly elsőrendű élelmi szer, nem változik oly nagyot piaci értékében, de a változás tartama nagyobb, mert sem az újra termelés, sem a szállítás nem oly könnyű, mint a gabnánál. Ismét egy magyarázat a marhatenyésztésnek napjainkban és hazánkban is tulajdonított fontosságához.

Ugyanazt az ellentétet, melyet a gabna normalis és piaci értéke közt látunk, tapasztalhatjuk a legfontosabb bányatermék, az arany normalis és piaci értéke közt. A míg a normalis értéknek nem mertünk szabályt felállítani, piaci értékéről tudjuk, hogy ez van a legkevesebb hullámozásnak kitéve, mint olyan termék, mely nem képez élelmi szert, könnyen szállítható és eltartható.

LÁNG LAJOS.